

**Рецензия на хабилитационния труд на д-р Стойчо Стойчев
*Контролираният и купен вот като инструмент за завладяване на
държавата от организирани престъпни мрежи: политически рискове и
тенденции***

Даниел Смилов

Д-р Стойчо Стойчев е колега със сериозен академичен потенциал, който е допринесъл значимо за българската политология. Представените от д-р Стойчев материали са абсолютно достатъчни за доцентура. Призовавам журито да гласува в полза на кандидата както на базата на качеството на академичните текстове на д-р Стойчев, така и заради цялостното му присъствие в политологичната общност и обществения живот на страната. Преподавателската дейност на д-р Стойчев е също образцова: той е един от преподавателите, които най-много работят със студентите. Като хабилитиран млад учен д-р Стойчев ще бъде изключително ценен за Софийски университет както в учебната, така и в изследователската дейност.

Настоящата рецензия се концентрира по-подробно върху представената от д-р Стойчев монография, която е оригинално изследване със сериозни приноси. Те са в няколко направления. Първо, темата, която се разглежда, е от особена обществена важност и не е била обект на систематична научна разработка. Второ, д-р Стойчев е провел емпирични изследвания – и качествени, и количествени – които са иновативни и отговарят на професионалните стандарти. Трето, в тези изследвания Стойчев е ангажирал студенти от специалност “Политология” на СУ и в този процес те са придобили теоретични знания и практически умения. Четвърто, анализът, който д-р Стойчев предлага, е далеч от тривиален и представлява сериозен поглед към проблемите с корупцията в изборния процес.

Анализ на монографията

Основната теоретична рамка, в която книгата е разгърната, е концепцията за “завладяната държава”, така както тя е формулирана (*Hellman et al. 2000*):

Дефицитите на демократизацията се обясняват с „превземането“ на държавните институции и механизмите за вземане на решения от частни и престъпни интереси, които ги моделират по начин, гарантиращ им максимална изгода за сметка на останалата част от обществото. (стр. 5)

Д-р Стойчев доразвива тази концепция с мрежови анализ, като описва завладяването на държавата като конкурентен процес. Това е вярно наблюдение, защото захвата на публичните институции се запазва въпреки честите избори (включително предсрочни) и смяната на управляващи мнозинства:

Разглеждана в институционален, времеви и пространствен контекст, социалната ситуация, в която се развива завладяването на държавата, предопределя неговия мрежов характер. Иновационното ни предложение в тази книга е въвеждането на понятието „конкурентно мрежово завладяване на

държавата (competitive network state capture)”. То се базира на емпиричната ситуация в българския случай. Тук не става дума единствено за политическите партии и техните „обръчи от фирми“, а за целия комплекс от корупционни и клиентелни отношения, които по-широки мрежи развиват, за да получат контрол върху преразпределението на ресурсите. Тези мрежи не са част от някаква архимрежа (олигархия), а са конкуренти, които си взаимодействат, взаимно се ограничават и в различни етапи имат различна относителна тежест. (стр. 193)

В първата глава на работата д-р Стойчев излага различни теории за корупционно и клиентелистко овладяване на държавата. Неговият интерес не е върху корупцията като съвкупност от транзакции, а като системен проблем, който води до специфични обществени отношения. Авторът правилно отбелязва, че мафия, организирана престъпност и клиентелизъм са различни понятия и голяма част от първата глава е отделена на тяхното изясняване. Социалната основа на българската завладяна държава е отчасти клиентелна:

Общество, в което отношенията се регулират чрез неформални клиентелни и мрежови механизми, лесно би могло да развие авторитарни или неосултанистски форми на управление подобно на тези в Руската федерация или Република Турция. (стр. 7)... България е пример за /такъв/ тип държава. Устойчивостта на клиентелистката структура се гарантира от умишлено поддържана социална маргинализация на големи групи от населението; установяването на дълбоки икономически зависимости от преразпределителните механизми на държавата и параикономическите елити; и поданическата политическа култура по дефиницията на Алмънд и Верба (Almond and Verba 1963). (стр. 13)

Стойчев настоява на разглеждането на обществото като нееднородно. Това е правилна концепция и приносът на книгата е, че тя внася сериозен “реалистки” елемент в интерпретацията на българската демокрация. Предпоставката за особените форми на електорална корупция, които се появяват, са социалната маргинализация на цели групи граждани. За тях нормативната рамка на равенство и свободи значи малко, тъй като те обитават райони, в които клиентелистки и неформални системи на практика са подменили държавата.

Мисленето за цялото население като общество със собствена политическа култура и изразено обществено мнение е подвеждащо. Подобна генерализация намалява чувствителността към важни детайли на ниво по-малки общности. (стр. 6)... Основните сред тях са ромските общности в провинцията, ромските гета в градовете, затворените емигрантски групи, чиято численост нараства с бързо темпо, изолираните турски общности, контролирани всестранно от ДПС и жителите на малки населени места, поставени в пълна икономическа, а оттам и в житейска зависимост от един или двама местни работодатели, разполагащи с монопол върху източниците за прехрана (легални, полулегални и криминални). (стр. 6)

Стойчев се заема не само да опише този проблем, но и да измери неговия размер, което е истинско постижение в емпиричните обществени науки. На базата на

собствени изследвания, за които ще стане дума по-долу, д-р Стойчев заключава, че:

... директно купените и контролираните гласове са между 180 хил. и 240 хил. (Таблица 1).

Дори да има известно съмнение в точността на подобни констатации, изследването е сериозен аргумент, че размерът на електоралната корупция, която се дължи на тежка маргинализация на определени групи, е значим. Става дума за обеми, които са в състояние да повлияят сериозно на политическия процес.

Достойнство на работата е, че тя не остава на нивото на легалистки или криминогенен анализ, нито пък таи надежди, че проблемите могат да се решат чрез промени в електоралната система. Всичко това е козметика по отношение на дълбоките социални корени на разглежданите феномени.

Бедността, безработицата и дискриминацията носят със себе си риска от социално-икономическо и политическо изключване, което има неблагоприятни последици както на индивидуално, така и на общностно ниво. Маргинализацията е сложна многопластова концепция, която обединява различни ефекти като липса на развитие и ресурси, социална дистанция и изолация, клиентелни връзки, потисничество, културна дезинтеграция и отчуждение от публичните регулации. (стр. 21)

На базата на примери от САЩ решението на проблема също е посочено:

Американската демокрация решава проблема с т. нар. „политически машини” като освобождава обикновените американски избиратели от влиянието на мрежите, чрез заделянето на огромни публични средства за реализирането на федерални програми, насочени към бедните и маргинализирани групи от американското общество. В резултат се формира огромен бюджетен дефицит, който не може да бъде стопен от тогава насам (Scott 1969a; Holzer 2008; Pavelich 2005; Цонева et al. 2011; Stokes et al. 2013:Ch 8). (стр. 41)

Това е едно от малкото места в книгата, където има неточности. Бюджетните дефицити на САЩ не се дължат на политиките на десегрегация или позитивна дискриминация (affirmative action), а на други проблеми. Но общият аргумент, че справянето с маргинализацията изисква сериозен публичен ресурс, е валиден.

Клиентелните мрежи в уязвими региони се оказват не локален, а национален проблем, защото тяхното съществуване променя и характера на националните партии. Появява се клиентелистката партия, която е позната от литературата:

...партиите могат да бъдат харизматични, клиентелистки или програмни (Kitschelt 2000). Харизматичните партии не решават нито проблеми на колективното действие, нито на колективния избор. Кохезията се гарантира само от харизмата на лидера. Клиентелистките партии решават само проблеми на колективното действие. Те организират и обменят електорална подкрепа за политически услуги, но не представят идеологически платформи. (стр. 43)

В такава обществена среда:

Купуването на гласове е ефективна стратегия за мобилизиране на електорална подкрепа сред хора с ниски доходи, когато партиите са способни да установят приблизително точно разпределението на гласовете и да санкционират неизпълнението (Brusco et al. 2004). Това е особено лесно в малки общности и избирателни секции с малък брой избиратели на териториален принцип, в които се броят гласовете. (стр. 44).

След като излага общата политическа логика на възникването на проблема в първата глава, във втората д-р Стойчев рисува картината на маргинализираните и отчуждени групи, като се фокусира върху българския северозапад, където:

почти 60% от трудово активното и две трети от общото население на района са или безработни, или нямат други легални източници на доход, освен плащанията от социалната система. Жителите до 25-годишна възраст възлизат на едва 22,2% от населението, като в селските райони те са предимно от ромската етническа група. (стр. 60)

На базата на дълбочинни интервюта и фокус групи, отношението на хората от тези региони към демократичните процеси е графично представено. Когато тези гласове бъдат чути, става обяснимо как толкова много граждани биха могли да гласуват по чужда воля. Също така става ясно, че има заинтересовани играчи, които поддържат състоянието на нещата:

Въпреки, че сам по себе си контролираният вот не е сериозна заплаха за сигурността на хората, той е стимулът за работодателите да създават и поддържат среда на страх и несигурност за привеждане на работниците в пълно подчинение. Работодатели и кметове използват властта си за да разменят гласовете на семействата на работниците и служителите си срещу обществени поръчки и политическо покровителство. Тези, които не се поддават на натиска са заплашени от финансови санкции, уволнение и дори физическо насилие. (стр. 60)

Проблемите с купуването на гласовете в гетата са отдавна известни – приносът на Стойчев е, че ги илюстрира в академичен текст и излиза отвъд анекдотичните медийни примери:

Експерти твърдят, че сегрегираният квартал гласува като „един човек“, което експлицитно означава контрол върху гласоподаването. Не само, че гласуват еднакво, но избирателната активност в квартала обикновено е много по-висока от тази, на градско, областно или национално ниво. Електоралната волатилност в тези общности е изключително висока. На едни избори цялото гето гласува за една партия, на други за друга и т.н. Това е ясно доказателство, че вотът на тези хора е под контрол и се продава вкупом. В замяна на предоставянето на гласовете на техните общности, лидерите получават пари и политическа защита за тяхната незаконна дейност. Те получават неформална подкрепа от страна на държавните институции на местно ниво, включително и

на полицията, съдебната власт и общинската администрация, което повишава властта им в общността и обезсърчава всяка съпротива срещу техния авторитет. (стр. 99)

Освен директното купуване на гласове, проблем е и т.нар. “контролиран вот”. Неговата природа е по-спорна, но д-р Стойчев убедително обосновава оказването на натиск върху доста големи групи хора от страна на работодатели в малки градове. Интервюираните участници в процесите дават информация за механиката на процеса:

Е1: Мога да кажа, че в почти всички фирми го има този контролиран вот, защото има голяма безработица. Хората си пазят мястото и малко, или много се съобразяват. Има хора, които си казват „мен вътре никой не може да ме види за кой ще гласувам”, но си има хора, които се съобразяват за кого да гласуват, защото си пазят работата. ...Третият респондент е 46 годишна жена, която работи в клон на държавно предприятие във Видин. Съпругът ѝ работи в охранителна фирма, на минимална работна заплата. Децата ѝ са студенти в София. Седмица преди изборите през 2013 г. регионалният директор на предприятието е упражнявала натиск за гласуване за политическа партия „ГЕРБ”. Директорката е организираща среща на целия колектив с председателя на местната структура на „ГЕРБ” в града, който ги агитирал. Заплашвала ги е с уволнение в случай, че не гласуват за тази партия. Натискът е упражняван лично, от директорката. (стр. 111)

В глава трета Стойчев излага резултатите от поредица от количествени изследвания, в които той се заема да измери размера на контролирания вот.

Най-често използваните методи за контролиране на начина, по който гласува избирателя, приел стимул или поддал се на натиск, са включването в предварително подготвени списъци или направата на снимка/видеозапис на вота (Таблица 7). Груповото гласуване и поставянето на особен знак върху бюлетината (специфична преференция) се използват по-рядко. Гласуването на доверие се среща в около 1/10 от отговорите. (стр. 146)

Изследването задава директни въпроси дали респондентите са участвали в подобни транзакции. Набрани са данни за това дали им е предлагано и дали те са приели офертата. Освен това има и контролен въпрос дали знаят за участие на техен познат в подобни схеми:

Данните показват, че около 13% от респондентите са били обект на натиск да гласуват по определен начин. Същевременно, 19% споделят, че техен близък роднина, приятел или познат са били обект на подобен натиск. Смесът на този въпрос е косвено да измери личния опит, който би бил скрит от някои от респондентите поради страх от преследване. С всички уговорки, които произтичат от това и без опит за спекулация, бихме могли да съберем двата дяла и да заключим, че предложенията за стимули и оказването на натиск засяга около една трета от гласоподавателите. Това все още не означава, че една трета от

вота е купен или контролиран, защото не всички респонденти се поддават на натиска или вземат парите. (стр. 147)

Д-р Стойчев е прав за страха от споделяне, но е абсолютно недопустимо данните от собствен опит и от дочуто да се събират механично. Това води до двойно броене на случаи и е методологически некоректно. Така че твърденията за “една трета от електората”, които са обект на натиск, са силно преувеличени и спекулативни.

Ценна част от изследването е, че то показва релефно съществуването на три големи “машини” за купуване на гласове – на ГЕРБ, ДПС и БСП. Другите партии може и да опитват, но не са в конкурентна среда с тях, освен ако някоя от големите не им “прелее”. Управляващата партия ГЕРБ е безспорен лидер:

По отношение на натиска, оказван върху избирателите да гласуват по определен начин, отново най-голям дял посочват ГЕРБ. Втори и трети са ДПС и БСП, като прави впечатление, че натискът, оказван за да се гласува за ГЕРБ е два и четири пъти по-голям от този съответно за ДПС и БСП. По-голямата мобилизация на управляващата партия се вижда и през изборния резултат. ГЕРБ спечели повсеместно изборите с категоричен резултат, а извадените от преразпределителната власт за по-дълго време конкуренти, не разполагат с организационен и финансов ресурс да противодействат с реципрочни клиентелни схеми. □ (стр. 149)

Ключово важен контролен въпрос за реалния размер на феномена е колко хора реално са се поддали на натиска и са гласували не според волята си. Тук данните са, че около половината са изпълнили “договора” си:

Не е изненадващо, че по-слабо образованите гласоподаватели изпълняват инструкциите в по-голяма степен, докато половината от хората с висше образование отказват, или не спазват уговорката. Етническият фактор при изпълнението на указанията е също впечатляващ и подкрепя твърдението, че турските и ромските общности са умишлено държани в дълбока социална маргинализация и домодерни социални структури, което позволява лесното контролиране на техния вот. (стр. 150)

Поредицата изследвания обхващат различни видове избори – парламентарни, президентски, местни – и изтъкват разликите между тях. Местните и парламентарните избори са по-удобни за купуване:

Очаквано, делът на респондентите, подложени на натиск или обект на стимули на президентските избори е приблизително наполовина по-малък в сравнение с местните избори. Делът на личния опит е 7,7%, а на споделения съответно 6,9%. Отново можем да предположим, че около 15% от гласоподавателите в страната са били обект на контролиран вот. (стр. 152)

Тук отново предположението е спекулативно, по причините изложени по-горе.

В обработката на данните д-р Стойчев извършва една изключително точна

демонстрация на конкретните общини, в които купуването на гласове се случва. Това е възможно поради необясними с други причини разминавания в едновременния вот за избори и референдум в тях:

Съществените разминавания между активността в референдума и активността в местните избори в населените места с екстремно висока електорална неустойчивост, биха могли да се тълкуват като индикатор за интензитета на контролираното гласоподаване и неговата география. (стр. 163)

На базата на това съвсем обосновано предположение, всъщност имаме поименен списък с над 60 населени места, където електоралната търговия и контролирането са безспорни.

В последната част на труда д-р Стойчев търси решения на проблемите. Тук дискусиата е също богата и теоретично и емпирично аргументирана, макар че иновативната ѝ стойност е по-ниска. Важното послание е, че бързи нормативни решения с промяна на изборното законодателство няма да са реален отговор. Д-р Стойчев е скептичен по отношение на идеите и действията за въвеждане на нова избирателна система. Той е против популярни идеи, като тази за електронното гласуване:

В момента контролирано избирателите се извозват до изборните помещения. Много малко вероятно е този, който е дал гласа си електронно, да отиде в изборния ден да го променя защото в голяма степен ще е убеден, че „така или иначе нищо няма да се промени“. Дори ако това се случи, предвид емпиричната картина, представена в това изследване, дава достатъчно идеи за заобикаляне на всякакви възможности за предотвратяване на контрола. (стр. 187)

Повече надежди авторът има за алтернативна мрежова организация на гражданското общество чрез протести и други форми на съпротива срещу овладяването на държавата. Опитът обаче показва, че и този инструмент има своите слабости. Като цяло, налага се следното нерадостно обобщение на ситуацията:

В последните вече приблизително 30 години българският социум и държавно ръководство доказва, че не може да интегрира, а напротив дезинтегрира маргинализираните общности, хвърляйки ги в ръцете на местни неформални лидери и феодали. Разбира се, голяма роля в този процес имат и самите общности, които при сблъсък с различни културни норми, предпочитат да се самоизолират, отколкото да търсят смисъл в някакво общо съществуване. Това, в съчетание с демографските и емиграционни процеси, засилва относителното присъствие на клиентелистките културни норми в цялостния обществен микс, което прави цивилизационното решение още по-трудно постижимо, а то е много трудно само по себе си. (стр. 191)

Критически бележки

Въпреки безспорните си достойнства, работата има и своите слабости, някои от

които бяха засегнати и по-горе:

- 1) Основната слабост е в измерването на размера на феномена натиск за контролиран вот. Комбинирането на собствен със споделен опит е некоректно, защото води, както стана дума, до възможно двойно броене. По-точно би било да се вземе прекия собствен опит въпреки фактора “страх” на респондентите;
- 2) Д-р Стойчев изчислява реалния купен вот, като отчита и тези, които са отказали да се поддадат на изкушението: *Въз основа на изследването, изчисляваме контролираният вот на местните избори на приблизително 8% (ДИ95% 6,4% - 9,5%). Средната цена на глас е 41 лв., а медианата съответно 35 лв. При абсолютна активност от около 3 млн. души, вотът на приблизително 240 000 души е бил контролиран за скромни суми дори и за българските стандарти.* Не става ясно как тези 8 процента са получени. От една страна 13% са споделили, че са били под натиск, от които 51% са се поддали. От това би трябвало да следва, че малко под 7% е реалният случил се контролиран вот. Неяснотата се подсилва от фигура 13 (стр. 150), която се разминава със своето обяснение. Тъй като на базата на тези изчисления д-р Стойчев извежда крайните числа, добре е тези неточности и неясноти да се изчистят;
- 3) Данните от изследването на д-р Стойчев не са анализирани и сравнени с данни на утвърдени социологически агенции. Макар че пълна сравнимост не може да има, все пак е редно да се види какво другите демоскопски анализи са констатирани по отношение на разглежданите феномени. Иновативността на изследванията на автора е безспорна, но той навлиза в професионална област, която има своите стандарти и постижения. Отказа да се съизмерва и оценява спрямо тях е слабост на книгата;
- 4) Някои от частите на книгата не са достатъчно добре обвързани с общата ѝ логика – личи си, че те стъпват на отделни изследвания, които сами по себе си са интересни – например изследването на референдумите. Това се отнася за последната част на книгата;
- 5) Няма анализ на това, как купуването се е отнесло към резултатите на отделните партии. Става ясно, че големите партийни машини са три – би могло да се мисли за оценка на дела от гласовете на съответните партии и влиянието му за крайния резултат. Тук има най-различни хипотези. Една е, че всички купуват пропорционално и голям ефект няма. Друга е, че резултатът се изкривява в посока на определени партии. Авторът би трябвало да има позиция по темата.
- 6) Моделът на “конкуrentните мрежи” не е напълно разработен и не се прилага систематично в емпиричните глави на изследването – тези задачи остават за бъдещето.

Заклучение

Още веднъж изразявам мнението си, че д-р Стойчо Стойчев не само отговаря на всички изисквания за заемането на длъжността доцент в Софийски университет, но би бил особено ценен хабилитиран преподавател и изследовател. Призовавам

журито да гласува за назначаването му.